

СРЕДНОВЕКОВНАТА ПАРОРИЯ И МАНАСТИРЪТ НА ГРИГОРИЙ СИНАИТ

(въпроси на локализацията)

Й. Андреев

Най-малко две са причините, които определят трайния интерес към Парория и Синаитовата обител. Преди всичко с името на Парория се свързва началото на исихазма — ново религиозно учение, на което било съдено съществено да повлияе върху културния кипеж на Балканите през втората половина на XIV в. Независимо от противоречивите мнения, напоследък все повече се утвърждава становището, че исихазмът носи в себе си редица нови явления (включително и голяма доза рационализъм), които го определят като типично предвъзрожденско явление¹. Известна е истината, че исихазмът е породил не толкова нови идеи, колкото е възродил и подчертал стари теории, въвеждайки ги в нова структура. Но най-вече на исихазма се дължи подчертаният психологизъм на епохата и стремежът да се вникне в човешката душевност. С една дума, тъкмо в Парория се появява нова философско-религиозна доктрина, която търси по нов начин да разреши проблемите на своето време.

От друга страна манастирът на Григорий Синаит не бива да се схваща единствено като място, където големите умове на Византия и България се отдавали на съзерцание, духовно усъвършенствуване и своего рода интелектуална игра. Породените от исихазма идеи се изразили в действия, които на практика създали условията за онова културно сътрудничество между ромеи и българи, което представлява един от съществените елементи на т. нар. византийско-славянска цивилизация. Тъкмо манастирът на Григорий Синаит се превърнал във второто (след Атон) интелектуално средище на Балканите, което поставя началото на ново културно движение в европейския югоизток, движение, което се проявява във всички страни на обществения живот — философия, политически идеи, книжнина, изкуство и т. н.

Историографският преглед свидетелствува, че проблемите, свързани с локализирането на Синаитовата обител, имат повече от стогодишна история. Началото е поставено от руския учен Голубински през 1871 г. Общо взето изследванията по темата, свързана с локализирането на средновековната Парория, могат да се разделят на две части.

Първите са свързани с имената на Е. Голубински, К. Иречек, П. А. Сырку, К. Радченко, Е. Калужняцки, К. Шкорпил, В. Златарски, Хр. Попов и др.². В техните проучвания темата Парория се разглежда откъслечно, във връзка с исихазма въобще или пък се свързва с имената на по-видните му представители. Проблемите около локализирането на Парория се решаваха някак между другото, а изказаните мнения са недостатъчно обосновани или пък са повлияни от общи съображения. В отделни случаи пък се робува на призна-

тите авторитети. Повечето от изследвачите (като изключим Иречек, който е отличен познавач на историческата география на Балканите) имат смътна представа за географията на района и затова често мненията им не се покриват с данните, фиксирани в историческите извори. Тогава се оформят и трите становища, според които средновековната Парория и манастирът на Григорий Синаит трябва да се локализира в Сакар планина, Манастирските височини и Бакаджиците. При това, въпросите около манастира остават на заден план, тъй като в повечето случаи учените се интересуват от посоката на българо-византийската граница към средата на XIV в. И затова погрешността в заключенията им е естествена — както Парория, така и Синаитовата обител се търсят в един географски район, който изобщо не отговаря на онези характеристики, които са записани в историческите извори.

Следващият етап в изследванията започва с проучванията на В. Киселков³. Благодарение на усилията му, въпросите са поставени в правилна светлина. След сверяването на изходните данни, Киселков изказва становището, че средновековната Парория трябва да се търси в района на Странджа. Тези в основата си верни наблюдения, имат и някои неточности: Киселков бърка скопелския кефалия с управителя на град Скопос, на места проявява неоправдан свръхкритицизъм при тълкуването на изворите и т. н. Въпреки това изследването му заслужава особено внимание и трасира вярната посока на бъдещите търсения.

Следващите изследвачи имаха като че ли по-лека задача: върху заключенията на Киселков да локализира с пределна точност мястото на Синаитовата обител. Но това не се оказва толкова леко, колкото изглеждаше на пръв поглед, тъй като последвалите изследвания се оказаха повлияни от чувството на местен патриотизъм. Особено внимание заслужават проучванията на Г. Аянов и Горо Горов⁴ (и двамата отлични познавачи на Странджа), въпреки че и техните мнения не са лишени от увлеченията, за които споменахме по-горе.

Все пак в последно време бяха постигнати и някои съществени резултати. За пример ще посочим работата на В. Бешевлиев, свързана с въпросите около линията "Милеони" в Тракия⁵. Сега тя с положителност се маркира в района на Странджа, а това означава много, когато става дума за уточняването на българо-византийската граница при управлението на цар Иван Александър.

При все това и до днес Парория продължава да се търси в сравнително обширен географски район, а мястото на манастира се определя не само в Странджа, но и в Сакар, Манастирските височини, Бакаджиците, местността Балъклията, манастира "Св. Петка" при село Голямо Буково, при малкото Кале край село Воден, Ямболско и т. н.⁶ За това генерално разминаване в становищата на изследвачите има много причини, но главната според нас трябва да се търси в незадоволителното състояние на изворовата база. Крайно недостатъчна и разпръсната, тя е използвана откъслечно, повърхностно и почти винаги без система.

Изворите по темата условно можем да разделим на две групи. Първата

включва източници, които се отнасят пряко до Парория и манастира на Григорий Синаит — всички те (с изключение на една приписка) са от кръга на т. нар. житийна литература. На първо място трябва да посочим житието на Григорий Синаит (гръцката и славянската версия), житието на Теодосий Търновски, житието на Ромил Видински (гръцка и славянска версия) и Похвалното слово за Евтимий от Григорий Цамблак¹.

Известно е например, че между гръцкия и славянския текст на житията на Григорий Синаит и Ромил Видински съществуват различия. При това положение е необходима внимателна сверка, предвид разночетенията и данните, които пряко касаят интересуващите ни въпроси. Задължително е също да се сверят и преписите, тъй като в някои от тях има съкращения и добавки, които са важни с оглед детайлите, с чиято помощ най-вече могат да се формулират изходните тези.

Специално внимание заслужават новобългарските преводи на житията. Общото впечатление, с малки изключения, е незадоволително. Липсва прецизност, когато става дума за точен превод на отделни термини и цели пасажки. Това се отнася най-вече при превеждането на онези "топоси", в които се говори за Парория и манастира. Срещат се също и някои термини като *имѣніе*, *селеніе*, *зданіе*, *потѣкѹще*, *рѣкы* и др., които се нуждаят от специално уточняване. За точния превод на pasajите, които се отнасят до Парория, е необходимо да се потърси сравнителен материал от други източници, което би спомогнало за изясняване семантиката на онези термини, за които стана дума по-горе. При превода обаче трябва да се имат предвид не само езиковите данни, но и историческите обстоятелства, които биха спомогнали за изясняване на изходните данни, като се отчита и факторът време.

Към втората група извори се отнасят сведенията на византийските извори: Хронографията на Теофан, поемата на Мануил Фил, историческите съчинения на Йоан Кантакузин и Никифор Григора. Сведенията им не са свързани пряко с интересуващата ни тема, но за сметка на това предлагат ценни свидетелства за маркирането на "пограничните места" между българи и ромеи през средните векове. Следователно те представляват допълнителен, но много важен материал за разрешаване на интересуващите ни проблеми.

Основният въпрос е разбира се свързан с местонахождението на средновековната Парория. При нейното локализиране изследвачите от старата школа бяха в плен на една чисто методологическа грешка. Те първо търсеха мястото на манастира на Григорий Синаит и на основата на локализацията определяха българо-византийската граница и оттам — средновековната Парория. Това пък водеше до погрешни заключения от друг характер: възприели например мнението, че манастирът се намирал при Сакар, Манастирските височини или Бакаджиците, тези учени произволно отместваха границата на север, в зависимост от изходната си тема.

Правилно е да се върви по обратния път: първо да се уточни границата между двете държави (веднъж през 20-те години на XIV в. и втори път през

30-те години на същото столетие), след това да се тръгне към локализирането на Парория и по-нататък към ситуирането на манастира на Григорий Синаит.

Както е известно, Григорий Синаит посетил за пръв път Парория в последните години от управлението на византийския император Андроник II, т. е. някъде между 1325 — 1328 г. Щом по това време Парория се считала като погранично място между България и Византия, налага се с точност да определим граничния лимес между двете държави при българския цар Михаил III. През 1324 г. този български владетел сключил мирен договор с Византия, по силата на който получил обратно градовете Ямбол, Айтос, Ктения, Русокастро, Несебър и Анхиало. Във византийски ръце пък останали Пловдив и Созопол⁸, т. е. югоизточната граница ще е минавала някъде в района на планината Странджа. За това между впрочем подсещат и други обстоятелства. През 1327 г. цар Михаил III се срещнал с младия византийски император Андроник III при Черномен — това ще рече, че граничната линия между България и Византия ще е минавала някъде по линията Созопол — Черноме. През 1328 г. се състояла втора среща между двамата, отново в пограничните земи, при мястото, наречено Кримни, което се намирало между градовете Анхиало и Созопол. Тези две изходни точки: Кримни (на крайбрежието) и Черномен (на десния бряг на река Марица) маркират с точност българо-византийския лимес през 20-те години на XIV в. От морето той преминавал през Странджа, след това слизал на юг по долното течение на река Тунджа и някъде при Черномен границата тръгвала на север, за да включи Пловдив в българската държавна територия.

През пролетта на 1328 г., когато българския владетел Михаил III заплашвал Цариград, византийския управител ἄρχων на Скопелос пращал тревожни известия в столицата, че българският владетел "пристигнал в пограничните райони на неговата и на ромейската държава, като се разположил на лагер при Диампол"⁹. Известието позволява да се установи, че тъкмо скопелският архонт имал задължението да следи събитията, които вървели в пограничната територия. Следователно градът Скопелос маркира границата от юг, т. е. откъм Византия. Тази крепост се издига в южните поли на Странджа, а самият град отстои на двадесетина километра северозападно от днешния Лозенград — днес той е известен с турското име Ескиполис.

Византийският историк Йоан Кантакузин дава някои допълнителни данни, от които може с по-голяма точност да се маркира югоизточната българска граница. Той съобщава, че през 1328 г. българският владетел Михаил III плякосвал околностите на града Виза, а младият император Андроник III, който се намирал във Виза, се готвел да потегли срещу българите. Междувременно българският цар изпратил пратеници при императора, които му съобщили, че на сутринта войските му ще се появят под стените на града. Както се оказало впоследствие, действията на българите представлявали тактическа уловка: през втората половина на деня и през цялата нощ българите се оттеглили на север и на сутринта стигнали до границата. Съпоставим ли тези

данни, вече със сигурност можем да установим къде по-точно е вървяла границата между двете държави. Известно е, че в началото на демарша българските войски били на половин ден път от Виза. През останалата половина на деня и цялата нощ те отстъпвали и сутринта преминали граничната линия. Едно грубо изчисление дава да се разбере, че градчето Виза се намирало на два прехода път от границата. Известно е също, че при възможно най-голяма бързина войските били в състояние да преминават разстояние не по-голямо от 30 — 40 км на преход. Тъй като българите взели разстоянието от Виза до границата за два прехода, излиза, че границата отстояла от това градче на около 70 — 80 км на север, т. е. тя ще е преминавала по възвишенията на Странджа планина.

За втори път Григорий Синаит пристигнал в Парория някъде след 1335 г., когато в България управлявал цар Иван Александър. Изворите позволяват да установим, че при този владетел югоизточната българска граница не претърпяла съществени изменения — Ямбол, а впоследствие Месемврия, Анхиало и Созопол, останали в български ръце. Следователно областите около тях допирали до границата. От друга страна скопелският кефалия отново се споменава като управител на пограничен район от страна на Византия.

За по-точното определяне на пограничната линия житията предлагат интересни допълнителни данни. В житието на Григорий Синаит е отбелязано, че дълбоката пустиня, в която потънал анахорета, се наричала *месомиліонъ*, а една от манастирските лаври била издигната вътре в "самата месомилска пещера" (въ *самон же пещерѣ месомильсцѣи*). Изследователите отдавна свързват тези данни със съобщението на Теофан Изповедник, който известява, че хан Крум настоявал да поднови договора от 717 г., според който границата между България и Византия трябвало да преминава "от Милеоните в Тракия" (*ἀπὸ Μηλεώνων τῆς Θρακίης*)¹⁰. В науката е утвърдено мнението на К. Иречек, че означението *Μεσομήλειον*, *месомиліонъ*, отбелязано в житието на Григорий Синаит, е идентично с термина *Μηλεώνων*, споменат у Теофан. Друг е разбира се въпросът къде точно трябва да се търсят "Милеоните", т. е. къде е вървяла българо-византийската граница още през VIII в., утвърдена с договора от 717 г. Засега най-приемливо остава становището на Бешевлиев, че т. нар. "Милеона" трябва да се обясни чрез етимологията на името. В гръцкия език *ο Μηλεών* означава място, където има или където растат ябълки. След уточняването на тази подробност Бешевлиев насочи вниманието си не къде да е, а тъкмо в района на Странджа, където и до сега има села като Горно и Долно Ябълково. Заключениеето му е, че "Милеоните" трябва да се търсят в Странджа планина, тъй като тя представлявала най-удобното място при очертаването на границата както при хан Тервел, така и при победоносния Крум¹¹.

В последно време въпросът за "ябълковата линия" в района на Странджа бе значително разширен. Б. Димитров с основание се зае да издири този топоним в съседство с крепостите, които очертавали българо-византийската граница през средните векове. Към посочените от него 7 топонима могат да се прибавят още два: "Ябълките" в землището на село Стоилово и "Ябълки-

те" в мерата на село Кости — и двете в Малкотърновска околия.

Но да се върнем към термина "Месомилиони", който срещаме в житието на Григорий Синаит. Явно е, че той е идентичен с означението Μηλέωνων, отбелязано у Теофан и по всяка вероятност маркира една трайна гранична линия между България и Византия. Все пак прави впечатление, че в житието на Синаит терминът е леко видоизменен — Μεσομήλειον. Както се беше досетил Киселков, представката μέσος следва да се схваща като допълнително указание за "ябълковата линия" в района на Странджа през XIV в. Най-естествено тази представка трябва да се преведе като "среда" и в този случай терминът Μεσομήλειον трябва да се разбира като "средата на Милеони" или, иначе казано, средновековната Парория трябва да се търси в "средата" или "вътрешността" на планината Странджа.

Впрочем, това далеч не са единствените доказателства в полза на твърдението, че Парория трябва да се локализира тъкмо по тези места. Още на времето Киселков защити това твърдение със солидни доказателства. Накратко те се свеждат до следното:

1. Изворите постоянно изтъкват, че Парория представлявала "дълбока" и "непроходима" пустиня. Тя се простирала на сравнително голяма площ — иначе житията не биха подчертавали "вътрешността на пустинята" (вънтрънна поустыня, вънтръншишаа горы) или както някои превеждат израза "вътрешната пустиня". Но и двата превода създават впечатление за планинска територия, слабо заселена, по-точно е да се каже ненаселена и напълно пригодна за онзи начин на живот, който препоръчвал исихазмът. Сравним ли тези данни с онова, което знаем за границата между България и Византия през този период, става ясно, че Парорийската пустиня отговаря само на планината Странджа, която и днес е запазила част от онази атмосфера, за която свидетелствуват средновековните извори.

2. От не по-малко значение са отбелязаните климатични условия. В Парория падали големи снегове (на места те се задържали чак до април), вилнеел мраз, а вировете на реките замръзвали. Така представената картина (описана с подробности в житието на Ромил), отговаря напълно на сравнително високата надморска височина на Странджа. Трудно е наистина да си представим, че подобна картина би била възможна да речем в Сакар или Манастирските височини, които не достигат повече от 500 — 600 метра надморско равнище.

3. В житийната литература постоянно се изтъква, че през XIV в. Парория станала обетована земя не само за отшелниците, но и за много разбойници, които "по стар обичай" изпълнили местността и се наричали хусаре, т. е. "хусари" — те си спечелили славата на жестоки и отмъстителни хора. Терминът е без съмнение прабългарски (χόνσα — значи "крадец", според Лексикона на Свидас), но се среща и по-късно със значение на "разузнавач" или "шпионин"¹². Както на времето посочи Киселков, няма местност по-подходяща за разбойническо свърталище от горите на Странджа.

4. В житието на Ромил се съобщава няколко пъти, че турците отивали на "лов за диви животни" в пустинята, но не пропускали възможността да пляч-

косат манастирската обител. За нас по-важна е първата част на това известие. Всеки, що-годе запознат с географията и релефа на пограничните области през XIV в., с основание би недоумявал какъв лов например турците биха могли да очакват в Сакар или пък на Манастирските височини. За сметка на тях обаче горите на Странджа са най-подходящи за ловуване, а този факт има доказателствената си сила, когато се локализира средновековната Парория.

5. Специално внимание заслужава маршрутът, по който Григорий Синаит достигнал до Парория. Налагането му върху картата в крайна сметка води до пресичане в една точка, а това значи, че сме в състояние с приблизителна точност да ситуираме Парорийската пустиня. Киселков наистина се спира на този въпрос, но не му отделя вниманието, което заслужава. Поради това се налага тези маршрути да бъдат проследени още веднъж.

При първото си пътуване Синаит потеглил от Атон за Цариград и от там по море се отправил за Созопол. Морското пътешествие едва не завършило трагично — имало буря и след като се добрал до Созопол, Синаит е трябвало известно време да престои в пограничния град, за да се лекува. След като се възстановил, той поел пеша към Парория. Тази отправна точка Созопол — Парория е от съществено значение. Когато Григорий Синаит е проектирал пътешествието си, той все още е нямал представа къде точно се е намирала Парория. Но със сигурност ще му е било известно, че най-лесно би могъл да стигне до там, като тръгне от Созопол. При това положение пустинята може да се търси единствено в Странджа, а не в отдалечените на много километри от Созопол Сакар планина и Манастирските височини. Ако Григорий Синаит е имал наистина намерение да се добере до Сакар например или пък до Манастирските височини, той би могъл да предпочете по-кратък и по-удобен маршрут — по суша от Цариград. Както вече посочихме, анахорета предприел пътуването си през пролетта, следователно пътищата ще са били в добро състояние. Но Григорий Синаит потеглил от Созопол, ще рече този град (тогава той се намирал под византийска власт) ще е бил най-близкият изходен пункт за Парория.

От съществено значение за изясняването на този въпрос са и фактите около отпътуването на Синаит от Парория. И при завръщането си той предпочел изпитания маршрут: през Созопол за Цариград. Ако за момент приемем, че Парория се е намирала в Сакар, то Синаит е могъл, след като вече познавал обстановката, да поеме пеша към византийската столица — например през Одрин. Но както вече посочихме, пустинникът се доверил на изпитания маршрут, най-вече заради леснината на преходите: от Странджа към Созопол и оттам с кораб към Цариград.

По-горе посочихме Одрин като евентуална отправна точка по маршрута на Григорий Синаит към Цариград. Впрочем през 1335 г. Синаит поел към Парория през Одрин. На това обстоятелство залагат мнозина, като отместват Парорийската пустиня на запад от Странджа. Според тях Синаит вече добре познавал обстановката, затова предпочел Одрин като изходен пункт към Па-

рория. По този начин второто пътуване на Григорий Синаит се чертае по следния примерен маршрут: Атон — Цариград — Одрин — Парория (в някои варианти Одрин — Скопелос — Парория). Този маршрут обаче не се съгласува с историческите извори. На първо място в житието изобщо не се споменава Цариград — с това цялата схема на второто пътуване към Парория е изкуствена. Житиеписецът отбелязва, че през 1335 г. Синаит потеглил от Атон с кораб и пристигнал в Одрин — явно някои подробности около пътуването са спестени. Но следва ли от мълчанието на изворите да се правят заключения от рода на тези, че Синаит пристигнал по море до Цариград и от там вече по суша се запътил към Одрин. Няма ли да бъдем прави, ако се доверим на изричното свидетелство на житието, където се сочи, че Синаит стигнал до Одрин на кораб, т. е. корабът да е навлязъл по долното течение на река Марица, която със сигурност е била плавателна. Защото, ако Синаит е посетил Цариград, биографът му едва ли би пропуснал да отбележи този факт. Както например е постъпил по повод на първото му пътешествие.

Впрочем, в житието на Теодосий Търновски има един интересен момент, който може да се свърже с повторното посещение на Григорий Синаит в Парория. Там е казано, че от Атон Теодосий се запътил за Солун, после към Бер, откъдето се качил на кораб и се запътил за Парория. Явно е, че от град Бер (той се намира в южна Македония) Теодосий не е можел да вземе кораб, с който да стигне до Парорийската пустиня. Сигурно е, че някои от подробностите в маршрута на Теодосий са спестени, но така или иначе е отбелязана една от изходните точки, от които можело да се стигне до Парория — примерно от пристанищата на Мраморно море.

И все пак не можем да отменим въпроса: защо при повторното си пътуване към Парория Синаит не предпочел стария и изпитан маршрут — този през Созопол. Възможният отговор може би се крие в обстоятелството, че след като познавал обстановката, светецът се е възползувал от околните пътища. Отклонението от стария маршрут може да се дължи и на годишното време — примерно, през зимата да се пътува по море е най-малкото рисковано. От друга страна обстоятелството, че вторият път Цариград не е споменат, следва да ни убеди, че първият, а не вторият маршрут на Григорий Синаит трябва да ни бъде от полза при локализацията на Парория.

За уточняването на проблемите разполагаме с едно свидетелство, на което досега не е обръщано достатъчно внимание. В гръцкия текст на житието на Григорий Синаит се съобщава, че освен всичко останало, цар Иван Александър подарил на исихасткия манастир "голямо рибно езеро". Тъй като това съобщение липсва в старобългарските преводи на житието, някои смятаха, че преводачът съзнателно е премълчал този пасаж, тъй като бил привърженик на т. нар. национална партия, настроена враждебно срещу привържениците на исихазма в България. А Киселков пък обясни това несъответствие с някаква късна намеса в гръцкия текст, т. е. късният интерполатор си позволил да вмъкне "измислено дарение", вероятно под влияние на данните за живота на Ромил Видински¹³.

Оказа се обаче, че тези твърдения не отговарят на истината. В старобългарския превод, открит от Яцимирски, пасажът за дарението на рибното езеро е преведен дословно¹⁴. След като достоверността на сведението е вече вън от съмнение, трябва да поставим и логическия въпрос: къде ще се е намирало рибното езеро, подарено от цар Иван Александър и в състояние ли е този факт да хвърли допълнителна светлина за местоположението на Парория? Най-логично е да се предположи, че "голямото рибно езеро" ще е било в близост до Черно море, а това пък е поредното доказателство, че Парорийската пустиня ще се е простирала до черноморските брегове, т. е. отново стигаме до Странджа планина.

Локализирането на Парория в Странджа все още не означава, че с това се решават всички проблеми около манастира на Григорий Синаит. Както правеха например изследователите от старата школа, които произволно отъждествяваха Парория с манастирската обител. По този начин "пограничното място между гърци и българи" се затваряше в едно сравнително малко пространство. Всъщност от изворовите данни става ясно, че Парория представлявала една обширна област: не случайно се говори за "планината Катакекреомени", за мястото наречено Месомилеони, за другото място наречено Позово, Бозово (Παίσοβα, **ПОЗОВА**, **БОЗОВА**), за "вътрешността на пустинята" и т. н. Ако се ръководим от същинското значение на термина Парория, употребяван често в плурална форма (като Парориите), следва да приемем, че с него се означавала една обширна, безлюдна област в централната част на Странджа, един вид "ничия земя", която била извън контраста на пограничните власти от България и Византия.

В подкрепа на това твърдение могат да се приведат редица доказателства. Например, че по онези места нямало местна управа, войска и опорни пунктове, които да осигурят спокойствие — нито от българска, нито от византийска страна. Факт е например, че скопелският кефалия се задоволявал само да предупреждава монасите за идването на турците, без да вземе мерки за защитата на манастира. Киселков, който приема, че Парория се намирала на византийска територия оправдава тези действия с твърдението, че тези турци били съюзници на император Йоан Кантакузин, следователно управителят на Скопелос бил длъжен да има доброжелателно отношение към тях. Всъщност, истинската причина за бездействието му трябва да търсим другаде: просто Парория не влизала в областта, над която той имал правото на административен и военен контрол. С други думи, Парория не е влизала в държавните граници на Византия през втората четвърт на XIV в. Ако беше обратното, той не би се поколебал (пък и задълженията му са го изисквали) да предприеме решителни мерки.

Означава ли всичко това, че Парория трябва да се търси на българска територия? Не разполагаме със сериозни доказателства в защита на едно такова твърдение. Ако беше обратното, Теодосий Търновски не би се молил за пари, с които да се построи "стълб" (пирг, кула) на манастира или пък за "царска защита", както е случаят с избора на Килифаревската обител. От

някои данни на житията личи, че цар Иван Александър имал намерение да изкорени разбойничеството по онези места, но обстоятелството, че царските закани се разнасяли от "мълвата", дава да се разбере, че те трябва да се схващат повече като пожелание, отколкото като реална възможност.

В житието на Григорий Синаит са дадени някои подробности за това как точно е изглеждала пустинята: Парория била "прегъста" (ч'н'вишьє), "непроходима", "пустинна" и "ненаселена" земя. Че тази територия била подчинена на особен режим, личи не само от изворите за XIV в., но и от епохата на турското владичество. След завладяването на Странджа, турците поставили тези земи под особен режим: те били обособени като султански хас, известен под наименованието Хасекията¹⁵. Известно е, че при завладяването на българските земи турците запазили старото административно деление: примерно в Никополския санджак били включени териториите, подвластни на цар Иван Шишман, в Силистренския санджак — териториите, подвластни на Добруджанското княжество, във Видински санджак — тези на цар Иван Срацимир и т. н. С приблизително същите причини трябва да обясним и появата на Хасекията, т. е. в тази част на Странджа било запазено старото положение, съществуващо през XIV в.

За да приключим с този въпрос, ще формулираме следната хипотеза: през втората четвърт на XIV в. Парория ще е обхващала едно сравнително обширно пространство в централния масив на Странджа. Тази "ничия земя", подобно на чувал ще се е вмъквала между държавните територии на България и Византия, като същевременно очертавала и пограничната линия между двете държави. И все пак съществуват податки, че върховното попечителство по отношение на Парория било на българския владетел: не случайно парорийските братя на няколко пъти търсят помощта на цар Иван Александър.

Локализирането на Парория в централния масив на Странджа все още не означава, че сме в състояние да посочим точно къде се е намирал манастирът на Григорий Синаит. Защото той ще е заемал сравнително малка площ в парорийската пустиня. За разрешаването на последния въпрос си позволихме да възпроизведем една приблизителна "снимка" на манастира и неговите забележителности. За това изворите свидетелства предлагат достатъчно данни. На първо място става дума за чисто природните забележителности. Заедно с учениците си Григорий Синаит се заселил в планината Катакекриомени (Κατακεκρεωμένον ὄρος) — в славянския текст името се изписва като катакришмени. Определението представлява истинска загадка, но ако приемем за възможен превода "студено" или "отново повиквам" става ясно, че този топоним е ориентир номер едно при локализирането на манастира. Още повече, че в житието на Ромил се съобщава, че дърветата около манастира издавали "двойни гласове", т. е. имало е ехо, което ни навежда към втория вариант при превода на Катакриомени.

В съседство с манастирската обител имало "гора" (в случая висок хълм), откъдето братята смъквали греди и дървен материал за строежа на сградите,

а току под манастира протичала река (по^Ат^Аек^Ащ^Ае^Ае р^Аѣкы), т. е. реката била в непосредствена близост до манастирската обител. В тази река имало сравнително голям вир, в който Ромил се упражнявал в рибарския занаят. Тези изходни данни позволяват с приблизителна точност да очертаем релефа на местността с най-важните му природни характеристики.

При първия етап от строителството на манастира (в края на 30-те години) в неговия силует имало три доминантни: 1) пиргът, който бил "непристъпен и як" и се издигал на голяма височина; 2) "Голямата лавра", т. е. манастирската църква, построена с помощта на цар Иван Александър и 3) сградата с монашеските килии; тя била изградена от камък, греди и хоросанова спойка. Пак в системата на манастира се намирали хлебарницата (хлѣботворница) и готварницата (магерница), а в съседство с тях стопанските постройки — примерно оборите за едрия добитък, подарен от българския цар.

По-известните "старци", т. е. онези, които били преминали първата степен на исихията, живеели в малки килии в съседство с манастира. С положителност е известно, че в такава килия (която била "много удобна") живеел Григорий Синаит. Подобни килии обитавали двамата старци, към които последователно бил прикрепен Ромил. Впоследствие сам той си изградил малка килия, която отстояла на "едно поприще" (т. е. на 180 м) от манастира. Всички тези килии (с изключение на онази, която обитавал Синаит) ще са били от нетраен материал — затова в житието на Григорий Синаит те са наречени кѣлїице, т. е. "килийки".

Впоследствие обителта се разраснала и скоро се превърнала в истинско монашеско "селение". Григорий Синаит пристъпил към изграждането на още три лаври. Първата в "самата месомилска пещера", а другите две в местността "Позова" или "Бозово". Най-вероятно е и тези три църкви да са били построени с щедрата помощ на цар Иван Александър, тъй като в житието на Теодосий Търновски се съобщава, че той на два пъти посетил Търново, за да иска помощ за парорийските братя.

В изворите първата църква е назована "голямата лавра", което подсказва, че тя била далеч по-представителна в сравнение с трите, построени покъсно. Вероятно тази "голяма лавра" ще е стояла в средата на един затворен манастирски комплекс, съграден в началото от Григорий Синаит.

Специално внимание заслужава другата "лавра", построена вътре в "месомилската пещера". От житието на Григорий Синаит не става ясно дали църквата била изсечена в пещерата, или пък че под нея е имало пещера. Но ако е вярно първото, каквато изобщо е практиката, в тази пещера трябва да има следи от изкуствена обработка и най-малкото да личи абсидата, заедно с остатъци от стенописите. Подобни пещерни църкви са запазени при село Иваново — Русенско, в околностите на Червен, по течението на Русенски Лом, Провадийската река и другаде. Всички те се свързват с разпространението на исихазма по българските земи.

Така очертан, силуетът на Синаитовия манастир представлява картина, различна от онази, наложена от традиционното мислене. Явно той не се

покрива с представите ни за традиционните манастирски комплекси, тъй като изворите говорят за голямо "монашеско селение", което постепенно се разраствало навътре в пустинята Парория. Този сравнително обширен комплекс ще се е простирали на няколко километра. Тази разпръснатост на отделните манастирски ядра напълно отговаряла на исихастката повеля, която препоръчвала най-вече покой и съзерцание. Ще припомним само, че накрая Ромил си направил килия толкова навътре в пустинята, че почти не се срещал с манастирските братя и слизал при голямата лавра в изключителни случаи.

Тези бяха изходните данни при подготовката на експедицията на "Клуб 1300", която се проведе през лятото на 1984, условно наречена "Парория 84". В нея взеха участие студенти и преподаватели от Великотърновския Университет. Целта на проучванията бе да се обходят онези райони на Странджа, в които евентуално може да се локализира манастирът на Григорий Синаит. При теренните обхождания се ръководихме от едно основно изходно правило: отговарят ли местностите на онези теренни характеристики, които освидетелствуват изворовите данни. След това на място се оглеждаше теренът, сверяваха се детайлите, търсеше се археологически материал и т. н.

Теренните проучвания започнаха от района на село Заберново — Малкотърновско. Насочването ни към манастира "Балъклията" не беше случайно: през 1972 г. Горо Горов отъждестви този манастир със Синаитовата обител¹⁶. В общи линии топографските характеристики на местността съвпадаха с данните от житията. На това място "пустинята" на Странджа разкрива същинската си прелест, в съседство протича малка река, в която има вир, подобен на онзи, описан в житието на Ромил; на километър и половина има пещера, която Г. Горов свързва с втората лавра. Местни предания, за съжаление лишени от всякаква конкретност, свързват запустяването на манастира с изгарянето му от турците.

Наложи се да направим малък археологически сондаж, за да разкрием основите на онази сграда, която според Горов била голямата лавра на Григорий Синаит. След разчистването на насипа се оказа, че не може да става и дума за църковна постройка: откъм изток, където би трябвало да личи абсидата, стените на сградата се пресичаха под прав ъгъл. Освен това спойката на градежа е от калов разтвор, а от житието на Ромил е известно, че при строежа на манастира бил използван хоросан. Намерените в изкопа археологически материали са главно турски керемиди. Всичко това дава основание строежът на тази сграда да се отнесе някъде през XVIII в., а с това отпада и най-важният аргумент на Горов, че на това място трябва да се търси манастирът на Григорий Синаит. Към същото заключение ни наведе и огледът на пещерата, която се намира на десетина минути път от "Балъклията". Тази малка дупка е разположена на нивото на реката и в никакъв случай не може да се отъждестви с "месомилската пещера", в която била съградена втората лавра на манастира. Всичко това сочи, че липсват всякакви основания в подкрепа на тезата, защищавана от Горо Горов.

Следващият обект бе манастирът "Св. Петка", край село Голямо Буково,

Малкотърновско. Сегашният манастир е сравнително нов — възстановен е през 1873 г. Местни предания настояват за голямата му старинност и го свързват с името на Григорий Синаит¹⁷. Друга една версия твърди, че след изгарянето на манастира при село Заберново, монасите избягали при село Голямо Буково, където създали нова обител. Правдоподобността на тези предания заслужава нарочно проучване. Теренните обхождания позволиха да установим, че на това място има следи от няколко исторически епохи. Например новата църква е стъпила върху стари основи, които без съмнение са средновековни. Но топографските характеристики на местността не съвпадат с данните от житията — реката е далеч от манастира, повече от съмнително изглежда преданието за затрупаната от иманяри пещера и т. н. Специален интерес представляват записките на монаха Рафаил, в които са записани преданията около възникването на манастира. Те са стъкмени през 30-те години на нашия век и чудно е, че в тях липсва версията, според която манастирът се свързва с името на Григорий Синаит. За сметка на това Рафаил съобщава интересна подробност: при възстановяването на манастира бил намерен човешки череп, върху който имало надпис (?), където се четяло името на монахиня Мария и годината 1310, с кирилски букви. Ако сведението е вярно (въпреки че доста неща от съобщението на Рафаил са меко казано странни), то на това място трябва да се търси женски манастир. При това положение е повече от сигурно, че Синаитовата обител по принцип ще е била далече от манастира "Св. Петка" при Голямо Буково.

Следващият обект бе при местността "Разкопките" край село Воден, Ямболско, вече в Сакар. Насочването ни към този обект бе продиктувано от появата на поредната хипотеза, че тъкмо на това място трябва да се търси манастирът на Григорий Синаит¹⁸. Вече десетина години там се провеждат археологически разкопки — открити са основите на голяма църква, която има най-малко два строителни периода — първият е от ранновизантийската епоха. Покрай този обект, който е на една височина, вървят пътища, които се насочват към Одрин, но тъкмо те не съответствуват на представата за "дълбоката пустиня", където било монашеското селение на исихастите. На няколко километра от село Воден, в землището на днешното село Устрем, попаднахме на една голяма пещера, в която са запазени стенописи и надписи на гръцки език, където се чете името на Св. Петка. Без съмнение, става дума за пещерна църква, но тя в никакъв случай не може да се свърже с "месомилската пещера" от житието на Григорий Синаит, тъй като стенописите са от една много по-ранна епоха — някъде от IV — VI в.¹⁹

Накратко: резултатите от експедициите "Парория 84" и "Парория 85" показаха, че нито един от обектите, които се обявяват като място, където се е намирал манастирът на Григорий Синаит, не отговаря на данните, почерпани от историческите извори. Над всички тях тегне съмнението, че става дума за късни манастирски поселения, възникнали през епохата на Възраждането. Това води до заключението, че може би Киселков е бил прав, когато локализира Синаитовата обител южно от днешната българо-турска граница, в бли-

зост до върховете Голяма и Малка Магауда, които по природните си характеристики най-вече отговарят на свидетелствата на първоизворите. Но това мнение ще си остане хипотеза, докато археологическите обхождания на терена не потвърдят нейната достоверност.

БЕЛЕЖКИ

¹ За това виж *Лихачов*, Д. Големият свят на руската литература. С. 1976, с. 308 и пос. лит. *Кочев*, Н. Културно-философско мислене във Византия през XIV в. Исихазъм — философски възгледи. Докторска дисертация, Ръкопис. С. 1986.

² *Голубинский* Е. Краткий очерк истории православных церквей болгарской, сербской и румынской, М. 1871, с. 663. *Иречек*, К. История на българите, С. 1928, с. 242; Княжество България, II, с. 700 — 701, *Сырку*, П. К истории исправления книг в Болгарии в XIV в. т. I, вып. I, СПб, 1899, с. 108, бел. 3; Монаха Григория житие преподобного Ромила. Памятники древней письменности и искусства. СХХVI, с. 9 — 12. *Радченко*, К. Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. Киев, 1898, с. 58. *Kalvzniacki*, E. Aus der panagyrischen literatur der Sudslaven. Wien, 1901. S. 63. *Шкорпил*, К. Някои бележки върху археологически и исторически изследвания в Тракия. Пловдив, 1885, с. 11; Паметници из Българско, дял I, ч. 1: Тракия, 1886, с. 68; О землянных укреплениях и окопах. ИРАИК, X. 1905, с. 565. *Златарски*, В. Житие и жизнь преподобного отца нашего Теодосия. СбНУ, II (XX), 1904, с. 39; История на българската държава през средните векове, I, 1, 1938, с. 17. *Полов*, Хр. Евтимий последний търновски и трапезицки патриарх. Пловдив, 1901, с. 14, бел. 17 Δ. Γόνη. Τό συγγραφικόν ἔργον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλιστου Ἄ. Ἀθήναι. 1980, σελ. 50—52.

³ *Киселков*, В. Сл. Средновековната Парория и Синаитовия манастир. Сб. в чест на В. Златарски. С. 1925, с. 103 — 118; Житието на Теодосий Търновски като исторически паметник. С. 1925, с. 16 и сл.; Григорий Синаит — представител на мистицизма във Византия през XIV в. С. 1925, с. 14 и сл.

⁴ *Аянов*, Г. Странджа планина. Бургас, 1940, с. 7 — 9; Стари пътища и селища край тях през Странджа и Сакар. ИБАИ, 1946, кн. XV, с. 104 — 118. *Горов*, Г. Местонахождението на средновековната Парория и Синаитовия манастир. ИПр, 1972, 1, с. 64 — 75.

⁵ *Бешевлиев*, В. Три приноса към българската средновековна история. I: За българо-византийските мирни договори през VIII в. В: Сб. Марин Дринов, С. 1960, с. 283 — 291.

⁶ Виж например *Полов*, Ат. Странджанско-сакарския район през средновековието. ВИСб, 1982, 6, с. 109. *Делирадев*, П. Принос към историческата география на Тракия. т. I. С. 1953, с. 307 — 309.

⁷ Гръцкият текст на житието на Григорий Синаит е издаден от *Помяновский*, И. В. Житие Григория Синаита. Записки истор.-филол. фак. импера.

Петербургского университета. ч. 35. СПб, 1894, с. 35 — 40. От славянския превод на житието са известни три преписа. Първият е в Рилския панегирик на *Владислав Граматик*, вторият е издаден от *Сърку*, П. Житие Григория Синаита составлено константинополским патриархом Калистом. Памятники древней письменности и искусства. С. XXII. СПб, 1909, с. 1 — 47. Този препис е от XVI в. Третият препис, който най-плътно се приближава до гръцкия текст, е издаден от *Яцимирский*, А. Из критико-литературных наблюдений над житием Григория Синаита. ВВр. XV, 1909, с. 300 — 331. Гръцкият текст на житието на Теодосий Търновски все още не е открит. Славянския превод на житието е издаден за последен път в новобългарски превод в Стара българска литература, 4, С. 986, с. 443 — 467 (превод М. *Спасова* и Кл. *Иванова*). Гръцкият текст на житието на Ромил Видински бе открит сравнително скоро. За него виж *Duicev*, Iv. Un manuscript grec de la Vie de St. Romile. Byzantinoslavica, VII (1937 — 1938), p. 124 — 127. Ibid. Un manuscript grec de la Vie de St. Romile — Studia historicophilol. Serdicensia. 2. 1940, p. 88 — 92. Славянският текст на житието е издаден от *Сърку*, П. Монаха Григория, житие преподобнаго Ромила. Преписът е по всяка вероятност от XVI в. Има данни за съществуването на още два преписа. Сравни *Иванова*, Кл. Някои моменти от българо-византийските литературни връзки през XIV в. Старобългарска литература, С. 1971, кн. I, с. 226 — 232. За последен път житието е преведено на новобългарски в Стара българска литература, 4, С. 1986, с. 468 — 491. Житието на патриарх Евтимий е издадено за последен път от *Русев*, П. *Гълъбов*, А. *Давидов*, Г. *Данчев*, Г. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак, С. 1971.

⁸ *Йоан Кантакузин*, ГИБИ, т. X, с. 259.

⁹ Пак там.

¹⁰ *Теофан Изповедник*, Хронография, ГИБИ, т. III, с. 285.

¹¹ *Бешевлиев*, В. Пос. съч., с. 286 — 287.

¹² *Свидас*, ГИБИ, т. V, с. 310. Совети и рассказы Кекавмена, М. 1972, с. 353, бел. 129 и пос. лит.

¹³ *Киселков*, В. Григорий Синаит, с. 15 — 16.

¹⁴ *Яцимирский* А. Из критико-литературных наблюдений, с. 312.

¹⁵ За легендарните предания около възникването на Хасекията виж *Горов*, Г. Село Заберново, ИНМБ, I, 1950, с. 100 — 104. *Димитров*, Б. Тракийското и старобългарското селище Урдовиза, Векове, 1977, 6, с. 70.

¹⁶ *Горов*, Г. Местонахождението на средновековната Парория, с. 69 и сл.

¹⁷ Сравни *Аянов*, Г. Стари манастири в Странджа, с. 260. *Киселков* В. Григорий Синаит, с. 20.

¹⁸ *Драганов*, Д. Манастирът до село Воден. Нова хипотеза за местоположението на Синаитовия манастир. Народен другар, 16.II.1984 г.

¹⁹ *Овчаров* Н., П. *Тотева*, Към въпроса за скалната средновековна живопис (XI — XII век), Археология, 1988, кн. 3, с. 13 — 21.